

jungovo tumačenje bajki

bojan jovanović

Mada je psihoanalitičko razmatranje bajki započeto još poznatim Frojdom čim je 1913. godine, tek su radovima Karla Gustava Junga i sledbenika njegovog učenja bajke iz psihološkog aspekta potpunije i sistematičnije istražene. Iscrpniji pristup bajkama rezultirao je iz promene osnovnih teorijsko-metodoloških postulata koji su Jungu i njegovim učenicima otvorili novu istraživačku perspektivu. Naime, dok su Frojd i pripadnici njegove škole nastojali da otkriju i pokažu prvenstveno potisnuti nesvesni sadržaj bajki i njihovu vezu sa izrazima čovekovog nesvesnog, Jung je svoje proučavanje temeljio na utvrđivanju njihovih arhetipskih psiholoških determinanti i njihove uloge u procesu individuacije. Nastojeći da dokaže svoje osnovne pretpostavke o arhetipovima i kolektivno nesvesnom, Jung se okreće istraživanju vrlo različitih kulturnih i duhovnih iskustava. Mitologija, religija, hermetizma, alhemija, spiritizam, bajke, joga, gnosticizam, i snovi postaju za njega kraljevski put upoznavanja kolektivno nesvesnog. U ovom kontekstu preispitivanja šireg kulturnog nasleđa, bajke dobijaju posebno mesto u sagledavanju logike individuacionog procesa i puta psihičkog sazrevanja.

Iza prividnog bajkolikog haosa, bezbrojnih varijanti i nepregledne galerije likova, Jung nastoji da otkrije određene pravilnosti i konstante iz aspekta njihove psihološke relevancije. Za razliku od Proppovog formalističkog pristupa kojim je utvrđen ograničen broj likova, ukupno sedam, i njihovih funkcija ukupno 31, čijom kombinacijom dolazi do stvaranja različitih pojedinačnih celina, Jungovo istraživanje omogućilo je dubinsko sagledavanje osnovnih psiholoških procesa u bajkama. Formalističko i psihološko proučavanje iako teorijsko-metodološki dojametralno suprotstavljena, svojim rezultatima se iskazuju kao komplementarna u doprinosu našem današnjem razumevanju suštine bajki. Naime, osnovne kategorije izražene u bajkama nisu beskrajan i neiscrpan niz kvaliteta, već vrlo ograničen skup pojmova neophodnih za društveno i kulturno funkcionisanje čija simbolika implicira težnju ka višem stadijumu individualnosti ostvarenom kao unutrašnje obnavljanje pod uticajem nesvesnih sila.

Prema Jungu, istraživanja bajki treba započeti uočavanjem onih njihovih irracionalnih čimilaca čija će psihološka relativnost biti povod uspostavljanju njihovih impliciranih skrivenih značenja. Pretpostavljajući njihovu unutrašnju značenjsku koherentnost, on je isticao i neophodnost prethodnog razjašnjenja i prilagođavanja određenih podataka opštem konceptu, odnosno utvrđivanju njihovih univerzalnih simboličkih značenja. Smatrajući da je bajka „spontan, naivan i nesmišljen proizvod psihe sposoban da izrazi samo ono što psiha doista jeste“, Jung je nastojao da u njoj otkrije nesvesni proces čija se relevantnost ogleda u individuaciji pojedinca kao uslovu njegove integracije u odgovarajuću životnu i socijalnu sredinu. Ovaj oblik narodnog stvaralaštva nije, dakle, puka igra mašte, već sposobnost duše da ispriča svoju priču i spontano izrazi proces individuacije. Kao najneposredniji otisak ljudske duše, bajka donosi sadržaj koji pripada psihičkom ne-ja, odnosno našem nesvesnom. U tom smislu se i psihologija nesvesnog javlja kao najadekvatniji način otkrivanja njene tajne. Potreba za tumačenjem kolektivno nesvesnog i arhetipova potiče, zapravo iz našeg udaljavanja od mogućnosti razumevanja magijskog sveta bajki. Značaj ovih sadržaja je, dakle, srazmeran našoj potrebi za tumačenjem i odgonetanjem njihovog smisla. Slika sveta koju nam pruža bajka neposredno proističe iz same njene strukture i njenih osnovnih stilskih obeležja. Prema Maksu Litiju, osnovno stilsko obeležje bajke je izolovanost i lako povezivanje njenih konstitutivnih elemenata. Za razliku od predanja koje prikazuje čoveka povezanog sa zajednicom, ali koji se u odlučujućim trenucima osamljuje i izlaže neizvestnosti nepoznatih sila koje će ga poraziti, bajka prikazuje čoveka u njegovoj izolovanosti ali sa sposobnošću supostavljanja veza i dobijanja pomoći od njemu malo poznatih sila kojima se prepušta na milost i nemilost. Držeći u napetosti našu pažnju, bajka nas nastoji kroz zavodljivu igru duše uveriti u nemoguće da bi dokazala delotvornost principa života. Zato kada pod lupu svojih istraživanja stavi duhovno iskustven sadržaj bajki, Jung otkriva u njihovoj simbolici psihološki proces nesvesnog koji sadržajem magijskog sveta dokazuje svoju psihološku realnost i moć u ravni kompenzacije i korektiva naših svekolikih svesnih stanja. Delovanje unutrašnjeg psihičkog središta – jastva, različitog od svesnog dela naše ličnosti i naših svesnih htenja predstavlja, prema švajcarskom naučniku, uslov psihičkog sazrevanja. Ukoliko je za

svesno usaglašavanje sa sopstvenim središtem potrebno najpre dovesti u sumnju dotadašnje predstave, onda se upravo u bajkama može sagledati realnost psihičkog procesa individuacije. Ranijavanje, ugrožavanje, kriza je zapravo početni stadijum ovog procesa sa neizvesnim konačnim ishodom. Psihičko sazrevanje samo je mogućnost naznačena simboličkim porukama jastva, jer se latentna psihička celina može ostvariti samo svesnim prihvatanjem ovih impulsa u kontekstu njihove psihičke integracije. Kreativni proces psihičkog rasta može dakle započeti samo osporavanjem dominantni dotadašnjih svesnih ciljeva i želja koje nas ogradauju i dele od jastva. U tom smislu bajke i počinju uobičajenom formom „Bio jednom jedan ...“ kojom se prekida uobičajeno profano vreme i uspostavlja komunikacija sa svetom magijske realnosti. Ova formula je, zapravo, ključ kojim se otvaraju vrata nesvesnog i izlaže uticaju njegovih moćnih impulsa. Autentični i pravi impulski jastva obično se predstavljaju prizorima bolesti, sterilnosti i zla čije negativno simboličko značenje slikovito izražava osporenu važnost dotadašnjih predstava, odnosno krizni momenat svesnog dela ličnosti. Mogućnost prevazilaženja ove situacije obično se vezuje za dolaženje do neke teško dostupne stvari koja poseduje neobičnu magijsku moć. Traženje nemogućeg kao izlaz iz novonastalih životnih teškoća čini neupotrebljivim i beskorisnim racionalne savete, jer je otkrivanje tajnog cilja – latentne svrhe krize moguće samo suočavanjem sa njegovim nesvesnim ishodištem. Svesno izlaganje silama nesvesnog znači posvećenje unutrašnjoj želji za sazrevanjem situiranoj izvan okvira utilitarnosti i unapred utvrđenih predstava o tome šta bi trebalo učiniti.

Kao što je poznato situaciju svoje potpune egzistencijalne, životne i socijalne beznađežnosti junak bajke uvek prevladava u svoju korist i svoj konačni trijumf. Posvećujući posebnu pažnju psihološkoj analizi uzroka ovog preokreta, Jung otkriva da do njega dolazi aktiviranjem arhetipa duha oličenog u liku koji se junaku javlja u snu i svojim spasonosnim savetom kompenzira njegovu dotadašnju inferiornost. Beznađežnost situacije je uslov aktiviranja postojećih fizičkih i duhovnih potencijala koji se u vidu neočekivane, iznenadne moći iskazuju u odlučnosti i voljnosti za ostvarenjem nemogućeg. Međutim, ova moć ne rezultira iz racionalne, već iz istinske volje sposobne da izvrši integraciju latentnih sila nesvesnog. Na ovoj volji se zasniva kako mogućnost otkrivanja onog skrivenog dela našeg ja, tako i realnost paranormalnih pojava. Svoju tvrdnju o superiornosti snage nesvesnog Jung dokazuje i eksperimentom veštačke koncentracije čovekovih integralnih moći izazvane hipnozom. „Konzentracija i tenzija duševnih snaga, piše Jung, imaju u sebi nešto što uvek nalikuje magiji: oni razvijaju neočekivanu moć istrajnosti koja je često superiorna nad svesnim naporom volje. Ovo se može eksperimentalno dokazati prilikom veštačke koncentracije izazvane hipnozom: u mojim demonstracijama uobičajavo sam da uspavam dubokim hipnotičkim snom neku histeričnu osobu, ili telesno slabo građenu, i da je onda navedem da leži s potiljkom na jednoj stolici a s petama na drugoj, krutu kao dasku, i da je tako ostavi tokom jednog minuta. Njen puls bi se postepeno popeo do 90. Jedan snažan mladi atletičar između studenata uzaludno je pokušavao da to ponovi uz svestan napor volje. Srušio bi se na pola puta s pulsom koji je dostizao 120 otkucaja.“

U tom smislu i nema bitnih razlika između arhetipa starca iz bajki koji se junaku prikazuje u snu i izraza ovog istog arhetipa iz naših snova. Prema Jungu arhetip starca očitava „znanje, razmišljanje, uvid, mudrost, bistrinu i intuiciju s jedne strane, a, s druge – moralne kvalitete kao što su dobra volja i spremnost da se pomogne, što dovoljno razjašnjava njegov „duhovni“ karakter“. Arhetip mudrog starca je sasvim mađušan i njegove minijature dimenzije su obrnuto srazmerne njegovim moćima. „Arhetipovi su po toj osobini, ističe Jung, slični sa atomskim svetom, koji pred našim očima pokazuje da eksplozivne sile postaju sve razornije ukoliko istraživač sve dublje prodire u svemir mikrofizike. To da najveće posledice proističu od najmanjih uzroka postalo je očigledno ne samo u fizici već i na polju psiholoških istraživanja. Često, i to veoma često, u kritičnim trenucima života sve visi na čistoj nuli.“ Čista nula je kritična tačka života koji nastoji sebe da potvrdi u manifestaciji svoje suštine izražene u arhetipu duha. Iako ovaj arhetip u liku starca iskazuje i svoju teocentričnost u kontekstu određenih veza sa božanstvom, on se javlja i u životinjskom obliku. Naravno, i u terimorfnom vidu arhetip duha se ispoljava kroz voju pozitivnu, dobru i negativnu zlu stranu. Ovako diferenciran duh u arhetipskoj formi izražen bilo u ljudskom ili životinjskom obliku bitno se razlikuje od svesne ideje o duhu. Njegove forme u bajkama su, zapravo, projekcije našeg unutrašnjeg duha, koji nije fantastičan već nezavistan element nepromenljive strukture nesvesne psihe čija se delotvornost iskazuje upravo u realnosti svesnog duha. Ispričane da bi saznali više nego što smo do tada znali, bajke nam, u Jungovom tumačenju, otkrivaju i slojeve jednog prethodnog znanja koje se pričama iz magijskog sveta budi i potvrđuje na nov način. Zato je i njihovo otkrivanje i ponovno iznošenje iz tame kulturnog i društvenog zaborava na svetlo dana čin suočavanja sa delovima jednog potopljenog kontinenta sa važnim koordinatama za određene suštine ljudske duše. Rezultati Jungovih istraživanja na ovom polju mogu nas samo ohrabriti u daljim i nimalo izvesnim traganjima za znanjima i porukama magijskog sveta bajki.